

צ'ון והג'ות

יונתן ד. סרנה

זהות יהודית בעולמה הדתי המשתנה של אמריקה

הנסיונות להתגבא על עתירה של הקהילה היהודית באמריקה החלו עוד בראשית המאה התשע-עשרה, והתחזיות היו ברובן קודרות עד מאוד. ג'ון אדאמס, הנשיא השני של ארצות-הברית, קבע ב-1819, במכתבו למרדכי עמנואל נוח, כי "אפשר שהיהודים ייעשו בכוא העת לנוצרים אוניטאריים ליברליים". המלומד היהודי הצעיר ויליאם רוזנבלט הצהיר ב-1872 כי אין לו כמעט שמץ של ספק שנכדי המהגרים היהודים לאמריקה יינשאו לבני-זוג שאינם יהודים ולא ימולו את בניהם. בתוך חמישים שנה, "לכל המאוחר", חזה, "שוב לא יהיה אפשר להכריל בין היהודים ובין ההמון האנושי המקיף אותם". פחות ממאה שנים אחר-כך, ב-1964, הקדיש כתב העת לוק גליון שלם לנושא שנידון אז בהרחבה — "היהודי האמריקני הנעלם והולך". לא מכבר, ב-1984, פירסם הרב ראובן בולקה את ספרו "השוואה שבפתח: השבר האורתודוקסי-רפורמי ועתידו של העם היהודי" וכלל בו אזהרה מפני "אסון בממדים אדירים שהקהילה היהודית בצפון אמריקה פשוט אינה יכולה להתיר לעצמה".¹

השבח לאל, עד כה נמצא שכל התחזיות הללו מופרכות מעיקרן. העם היהודי חי וקיים. יהיו מי שיראו בכך תזכורת למימרה ש"החזוי הוא מלאכה קשה, בעיקר ביחס לעתיד". אחרים יאמרו ששרידותנו הבלתי נפסקת היא מעשה ידיה של ההשגחה

מאמר זה מתפרסם כאן בתרגום עברי ברשותו של מכון וילסון למחקרים במדיניות יהודית שבשבילו הוכן.

העליונה, מעין ראייה לכך שאלוהים ברחמיו הגדולים פוקח עלינו עין ממרום. על-פי הפישה שלישית, שגם אני מחזיק בה, אנו מאזינים בהשומת לב לנביאי הזעם ומגיבים על נבואותיהם, דווקא משום שהיהודים חרדים מאז ומתמיד לשרידותם הלאומית. נביאי החורבן והזעם פועלים לאורך ההיסטוריה כמערכת התרעה יהודית: קינותיהם קולעות אל המטרה ומחוללות את השינויים הנחוצים. משום כך נגזר על מתנבאים רבים מבני זמננו להיעשות, בדומה ליונה הנביא, ל"נביאים המפריכים את עצמם". נבואותיהם, הזוכות לפרסום נרחב, אינן מתגשמות אלא מחוללות בדרך כלל את התמורות הנדרשות "כדי להעביר את רוע הגזירה".

על יסוד ההנחה הזאת, אני מבקש להתמקד בתמורה בסיסית בטבעה של הבעיה הדתית באמריקה בת זמננו — תמורה שלא נדונה די הצורך בקרב הציבור היהודי ויש בה, לדעתי, השתמעויות חמורות ביחס לזהות היהודית באמריקה בעשרות השנים הבאות. ביתר פירוט, אני מבקש לדון בדעיכת המודל הדתי האמריקני שצביונו יודיאלי-נוצרי, או פרוטסטנטי-קתוליי-יהודי, ובעלייתן של דתות שאינן יודיאלי-נוצריות, ובכלל זה, במיוחד, האסלאם. התפתחות זו נראית לי חלק מאותו תהליך מקיף שרוברט ווטנו מגדירו כלא פחות מ"עיצוב מחדש של הדת באמריקה"². על כל פנים, בשורות אלו אדון רק בנושא האמור ולא אתייחס להיבטים אחרים של "העיצוב מחדש".

כדי להבין את דעיכת המודל היודיאלי-נוצרי, הפרוטסטנטי-קתוליי-יהודי, עלינו לערוך תחילה מסע חטוף על פני ההיסטוריה. מאה שנה ויותר, לאחר פרסום החוקה, עדיין האמינו אמריקנים רבים כי הם יושבים בארץ נוצרית, אם לא פרוטסטנטית. התיקון הראשון של החוקה לא הדאיג במיוחד את בעלי ההשקפה הזאת, כיוון שסברו, בדומה לשופט ג'וזף סטורי, כי:

תכליתו האמיתית של התיקון הזה לא היתה לעודד ולקדם את דת מוחמד או את היהדות ולהשפיל את קומתה של הנצרות, אלא לסכל את היריבות בין הכיתות הנוצריות השונות ולמנוע את האפשרות שהמסד של אחת מן הכנסיות יתפוס ברסן השלטון בארץ כולה.³

חסידיה של "אמריקה הנוצרית" לא חששו גם מפני האתגרים שהציגו הלא-נוצרים. הנחונים של שלהי המאה התשע-עשרה מלמדים כי מספרם של החוסים בצל הכנסיות הפרוטסטנטיות היה גדול פי עשרה ויותר ממספרם של בני כל הדתות האחרות, ולכן היה אפשר לזלול ב"כופרים" אם לא להתעלם מהם לחלוטין.⁴ עובדה היא שגם בית-המשפט העליון פסק ב-1892 כי ארצות-הברית היא "ארץ נוצרית". דייוויד ברואר, השופט שכתב את פסק-הדין הזה, היה בנו של מיסיונר ולימים, ב-1905, היה עתיד להגן על השקפותיו בהרצאה מפורסמת שהוכתרה בשם הבוטה "ארצות-הברית — אומה נוצרית".⁵ היהודים התנגדו, כמובן, לניסוח הזה ולחמו בעקביות נגד הרעיון של "אמריקה הנוצרית" בכללותו, אלא שהצלחתם לא היתה רבה.⁶

התפישה הכוללת יותר של אמריקה כ"אומה יודיאלי-נוצרית", המעוגנת באמונות ובערכים משותפים ליהודים ולנוצרים כאחד, התפתחה רק כמאה העשרים, אף-על-פי

שרמזים להתהוותה נמצאו כבר מאה שנים ויותר לפני כן. מארק סילק טוען כי השימוש הנוכחי במונח הזה החל בשנות השלושים של המאה הזאת. "שורש העניין", הוא כותב, "היה נעוץ בהתנגדות לפאשיזם. האנטישמים ואוהרי הפאשיסטים יחדו לעצמם את התואר 'נוצרי' כסימן-היכר... והצירוף 'יודיאור-נוצרי' נעשה ממרה בקרב הצד השני". בהסתמך על מגוון נרחב של דוגמאות מן התקופה הזאת, מראה סילק כי "יודיאור-נוצרי" נעשה בהדרגה לתואר הליברלי התקני של תפישת הערכים המערביים כתולדה של קונסנזוס דתי משותף. "אנו מדברים עתה מתוך הבנה גדולה והולכת, אם כי בלתי מספקת, של המורשת היודיאור-נוצרית", כתב ג'וליאן מורגנשטרן, נשיא ה"היברו יוניון קולג'", ב-1942. "אנו מבינים, בדרך שלא הבינונו באלף תשע מאות השנים האחרונות, כי היהדות והנצרות שותפות למעשה הגדול של גאולת העולם ושל חשיפת רוח העולם, המתקדמת והולכת". עשר שנים אחר-כך, דיבר הנשיא הנבחר, דוויט אייזנהאור, על "התפישה היודיאור-נוצרית", היוצרת את הבסיס ל"צורת הממשל שלנו". ב-1952, מסכם סילק, "היו אמריקנים טובים אמורים להודות כיודיאור-נוצרים טובים. זה היה האיני מאמין הלאומי החדש".⁷

לצד ה"איני מאמין" הזה התפתח באמריקה מודל חדש ויותר פלוראליסטי להגדרה ולתיאור של הצביון הדתי הלאומי. ספרי הלימוד הסטנדרטיים שהופיעו לפני כן – מ"הדת באמריקה" של רוברט בייירד (1843) ועד "סיפורה של הדת באמריקה" של וארן סוויט (1930) – נצמדו למה שיכול להיקרא "הסינתזה הפרוטסטנטית". עניינם היה בראש ובראשונה ב"עלייתה והתפתחותה של המסורת הפרוטסטנטית", כהגדרתו של סידני אהלסטרום.⁸ הסינתזה הזאת קרסה תחתיה בשל כמה וכמה גורמים: דעיכת הזרם המרכזי של הפרוטסטנטיות במאה העשרים, צמיחתה המרשימה של הקתוליות, ההתקפה הבינ-דתית על האיבה של ימי המלחמה ושל התקופה האחר-מלחמתית, עלייתה של התנועה הבינ-דתית, והבשלתם של האינטלקטואלים הלא-פרוטסטנטים. הפרדיגמה של "המסורת הפרוטסטנטית" נדחקה מפני מודל חדש, תלת-צדדי, של הדת באמריקה – השילוש המוכר של הפרוטסטנטי, הקתולי והיהודי.

כבר ב-1920, לפני שהאידיאולוגיה הזאת התגבשה במלואה, "יצאו מנהיגי הפרוטסטנטים, הקתולים והיהודים בקול קורא ליושבי אמריקה לסייע בהבטחתה של החירות הדתית מפני הסכנות הכרוכות באי-סובלנות, בדעות קדומות ובפנטיות". שבע שנים אחר-כך נוסדה הוועידה הכלל-ארצית של היהודים והנוצרים (ששינתה את שמה בסוף השלושים) והציבה בראשה, בכוונת מכוון, שלושה יושבי-ראש: ניוטון ד. בייקר, פרוטסטנט; קארלטון ג.ה. הייס, קתולי; ורוג'ר ו. שטראוס, יהודי. בתכניות החינוכיות של ארגון זה נכללו מאות "שולחנות עגולים" מקומיים, שכל אחד מהם נועד לזמן יחדיו "מנהיגים פרוטסטנטים, קתולים ויהודים, כדי לקדם את מטרות הוועידה בקהילותיהם". אוורט ר. קלינשי, ששימש לאורך שנים רבות מנהל אקזקוטיווי של הוועידה, היה עתיד לפתח במהרה את הרעיון הזה לאידיאולוגיה מקיפה, ולטעון כי אמריקה מורכבת משלוש "קבוצות תרבותיות" שוות-ערך, שכל אחת מהן העלתה תרומות חשובות לחיים האמריקניים ולכן ראוי לעודד את שגשוגה. בתוך עשרים

השנים הבאות נתקדשה הראייה התלת-צדדית הזאת אל הדת באמריקה באמצעות אינספור סמלים – מהקצאות "זמני שידור שווים בתכניות הרדיו של NBC ועד ל"מקדש הבין-דתי" הנודע, של ארבעת כלי-הקודש, שנועד להנציח את כוהני הדת של האונייה "דורצ'סטר", אשר ירדו למצולות, ב-1943, בעודם "עומדים על הסיפון, שלובי זרוע ונושאים תפילה לבורא עולם".⁹

מה שתרם יותר מכל להרחבת השימוש במושג פרוטסטנטי-קתולי-יהודי היה ספר שהופיע ב-1955, מפרי עטו של ויל הרברג, האיש שדייוויד ג. דאלין הגדירו לאחרונה כ"אחד האינטלקטואלים היהודים המעניינים ביותר ביובל האחרון". בספר זה הוצג טיעון מרשים בזכות "הפעפוע של ההזדהות העצמית הדתית בתוך המסגרת התלת-צדדית של פרוטסטנטי, קתולי, יהודי". לידו של הרברג, אמריקה נעשית ל"כור היתוך משולש, השב ומתעצב בשלוש קהילות גדולות, שסמליהן הדתים מגדירים שלוש אמונות גדולות". "אם אינך פרוטסטנטי או קתולי או יהודי", הזהיר הרברג, "משמע שבמובן מסוים אינך אמריקני".¹⁰

כך קרה שבמחצית שנות החמישים נעשו המורשת היודיאור-נוצרית מזה ו"כור ההיתוך המשולש" מזה לרכיבית איתנים של הזהות האמריקנית. שני המודלים הללו – שהיו קשורים זה לזה בבירור – הצביעו על הבנה פלוראליסטית יותר של אמריקה, אמריקה המאמצת את היהודים אל לבה כשוויים בין שווים. היהודים, שההיסטוריה הרגילה אותם לשמש בתפקיד המיעוט הנרדף על נפשו, ראו זאת כשינוי מרנין. הגיעו הדברים עד כדי כך שמקסוול אבל, אחד מראשי המערכת הארגונית של התנועה הקונסרווטיווית, לא היסס לפרסם מאמר בשם "יעודו הבסיסי של בית הכנסת באמריקה" ולהציג בו את ההנחות הנזכרות לעיל כאילו רווחו גם בעבר. "האמריקנים", כך כתב

דיברו מאז ומתמיד על המסורת היודיאור-נוצרית כתשתית לחיים הדתיים של העולם המודרני, ומכאן שהם זקפו לזכותנו, היהודים, את היסודות הבסיסיים של המסורת הזאת. האמריקנים דיברו תמיד על שלוש דתות גדולות בארץ זו – פרוטסטנטיות, קתוליות ויהדות – חרף העובדה שמניין היהודים מגיע לחמישה מיליון בלבד בתוך אוכלוסייה בת 160 מיליון נפש.¹¹

אבל הבין, ודומה שהוא האמור גם בהרבה יהודים אחרים, כי היהודים אינם ראויים בעצם למעמד שאמריקה העניקה להם. הוא ושכמותו קיוו, ככל הנראה, כי היהודים יקזזו את נחיתותם המספרית הכרוכה באמצעות תרומה משמעותית לחיים האמריקניים. אלא שלפתח ההשקפה הזאת רבצה סכנה גדולה, שחוששני כי רק עתה אנו מתחילים להעריך את מלוא משמעותה: דבר קיומו של פער גדול, אפילו גדל והולך, בין המיתוס ובין המציאות. לא המסורת היודיאור-נוצרית ולא "כור ההיתוך המשולש" לא שיקפו כהלכה ובמדויק את מלוא המשמעות וההיקף של הפלוראליזם הדתי האמריקני בכל גיליון המורכבים. במשך זמן-מה הסתדרו האמריקנים עם הפער הזה, תוך התעלמות מן העובדות, והיהודים גילו, כמובן, כי מעמדי-היתר שלהם מספק

מידה רבה של נוחות; הרוב המכריע של אזרחי אמריקה סברו שחלקם של היהודים באוכלוסייה גדול בהרבה מכפי שאמנם היה בפועל, ונהגו ביהודים בהתאם לכך.¹² אלא שהמיתוסים הללו תמים לגווע. ומחובתנו לברר מדוע הם גוועים, ומה המשמעות הצפויה בכך ביחס לזהות היהודית בשנים הבאות.

מארק סילק מראה כי ההתנגדות הראשונה לרעיון היודיאור-נוצרי התגלתה כבר כשנות הארבעים. בין שאר הדברים נאמר אז כי המושג הזה מעורפל (דגלאס בוש, איש הרווארד, ביקש, למשל "רמזים ברורים יותר למשמעות הטמונה במסורת ההיבריאו-נוצרית, שהכל משלמים לה לפחות מס שפתיים עמום, לדידו של אדם מודרני בעל רצון טוב"). עוד נאמר, כי המושג הזה מטשטש חילוקי-דעות ברורים בין יהודים ונוצרים. ההתקפות על המושג גברו והלכו בעקבות מלחמת ששת הימים ב-1967. אירוע זה האחרון חשף בקיעים תיאולוגיים עמוקים בין יהודים ונוצרים. במיוחד ביחס לישראל, והחיש את הנטייה לעבר גאוה עצמית יהודית גדולה יותר. זה לא מכבר, הוצג התואר "יודיאור-נוצרי" כתכסיס רטורי המשמש את האגף הימני הקיצוני לקידומה של פרוגרמה פוליטית שכל-כולה נוצרית.¹³

מה שקרוי "כור ההיתוך המשולש" לא התגלה גם הוא כעניין ברור די הצורך. יש בו כדי להמעיט במידה רבה מחשיבותם של ההבדלים האתניים, להחטיא לחלוטין את משמעותו של הפרוטסטנטיות האבנגלי, ולהתעלם כליל מאמונות אמריקניות אחרות, כאילו לא היו ולא נבראו. דיוויד דאלין מזכיר לנו כי "אפילו בעת שהרברג כתב את ספרו, אפשר היה להבחין בהופעתן של כיתות אבנגליות חדשות ובהתחדשותן של הישנות. פחות מחמש שנים לאחר פרסומו של "פרוטסטנטי-קתולי-יהודי", נקל היה לסוציולוג סיימור מרטין ליפסט לציין, כי כיתות פונדמנטליסטיות אלו "חזקות היום בהרבה מכל שהיו אי-פעם במאה העשרים" וכי הגידול המפורסם במספר באי הפנסיות מתחולל דווקא ב"כיתות השוליים" הללו ולא ב"זרם המרכזי" של הפרוטסטנטיות, "שהרברג יחס לו משקל כה נכבד".¹⁴ אין ספק, שהמודל של הרברג פילס את הדרך לדיונים ב"דת האזרחית" האמריקנית, שנערכו בהמשך הדברים. אבל "כור ההיתוך המשולש" היה כשלעצמו תיאור דחוק של עולם הדת באמריקה בשנות החמישים ונעשה דחוק עוד יותר במרוצת השנים הבאות.

ההנחות בקשר לאופי ה"יודיאור-נוצרי" של אמריקה ולתמהיל ה"פרוטסטנטי-קתולי-יהודי" שלה מתנגשות כיום בבעיה חמורה עוד יותר: צמיחתן המהירה של דתות שאין בהן דבר מן הפרוטסטנטי, הקתולי או היהודי וכל כולן מתוך לספקטרום היודיאור-נוצרי. כוונתי בראש ובראשונה לאסלאם, שצמיחתו היא מן המהירות ביותר בכל ההיסטוריה הדתית של ארצות-הברית, אבל אלו לנו להתעלם גם מן התופעה שגורדון מלטון מכנה אותה "דתות חבויות" — אמונות מטאפיסיות, דתות המזרת, דתות "פסיכיות" או דתות העידן החדש, וכל כיוצא בזה. הסוציולוגים וייד קלארק רוף וויליאם מקיני מצאו ב-1985 כי מספר האמריקנים הדבקים בכל הדתות הלא-יודיאור-נוצריות גדול פי שניים ממספרם של היהודים וכי אחד מכל עשרה אמריקנים מצהיר על אי-השתייכות לכל דת שהיא. במלים אחרות, לפחות 13% מכלל האמריקנים אינם

משתלבים בהנחות הסטנדרטיות שלנו ביחס לצביונה הרתי של אמריקה. לפנינו גידול פי ארבעה במרוצתן של שלושים השנים האחרונות, ויש לנו כל הסיבות שבעולם להאמין כי מספרם של ה"חריגים" הללו יגדל וילך בקצב מהיר.¹⁵ מנקודת ראותם של יהודי אמריקה, ראוי ליחד תשומת לב רבה לעלייתו של האסלאם האמריקני, במיוחד לנוכח העוינות שהקהילה המוסלמית המאורגנת הוגה לישראל. הופעתו של האסלאם כדת אמריקנית גדולה לא הולידה עד כה דיון נרחב בחוגים יהודיים, אולי בשל חשש מפני האשמות ברעות קדומות על רקע דתי. אני מכיר שום מחקר רציני של משמעות ההתפתחות הזאת ביחס ליהודים, קל וחומר מחקר הבוחן את ההשפעות האפשריות של עליית האסלאם על הזהות היהודית והחיים היהודיים בעשורים הבאים. לכן אצטרך להסתפק בהקשר הנוכחי בכמה הערות פרלימינריות.

מוסלמים הגיעו לאמריקה כבר בתקופה הקולוניאלית. אנו יודעים על קבוצות קטנות של מוסלמים שהתגוררו במקומות שונים במאה התשע-עשרה, אבל כל אחת מהן חיה בפני עצמה ואי-אפשר היה להבחין בשום נוכחות מוסלמית מאורגנת. בתקופת ההגירה ההמונית (משנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה) חל גידול בהגירה מן האיזור שנקרא סוריה רבתי, והסיבות לכך היו רבות ומגוונות: אי-בטחון מדיני וכלכלי, בעיות חקלאיות, צפיפות-יתר של האוכלוסייה, דעיכת האימפריה העות'מאנית ופיתוי השפע של העולם החדש. רוב המהגרים היו, בעצם, ערבים נוצרים, אבל יחד עמם הגיעו גם מוסלמים — "שקיוו להרוויח כסף רב ככל האפשר ולשוב הביתה".¹⁶ הסיפור שמרבים להזכירו, על הקהילה המוסלמית הקטנה שנוסדה בקרבת רוס, במדינת צפון דאקוטה, בראשית המאה העשרים, מטיב להרגים את הקשיים שניצבו בפני המוסלמים בסביבה לא-מוסלמית. לאחזיים יהודיות יישמע הסיפור הזה מוכר להפליא:

עד שהוקם מסגד, בשנות העשרים, נערכו התפילות והטקסים הדתיים והאחרים בבתים פרטיים, בניצוחם של בני הקהילה שהיו הפקיאים ביותר במסורת. לאחר שלושים שנה בלי מסגד ובלי תגבורת תרבותית של מהגרים חדשים, החלו המוסלמים להפסיק את השימוש בשפה הערבית, אימצו לעצמם שמות נוצריים, ונישאו לבני-זוג שאינם מוסלמים. הרור הצעיר נרד למרחקים, הקהילה הלכה ונידלדלה, וב-1948 שוב לא היה מי שיפקוד את המסגד.¹⁷

המרכזים הראשונים הבולטים ביותר של האסלאם באמריקה היו במישיגן, במיוחד בסביבות דטרויט ודירבורן, שפן מהגרים ערבים רבים מצאו את פרנסתם במפעלי "פורד". קהילות מוסלמיות אחרות נוסדו בחוף המזרחי ובמרכזים התעשייתיים של המערב התיכון. כך או כך, בשל ההגבלות על ההגירה ובשל ההתבוללות היה מספרם של המוסלמים באמריקה קטן למדי — "מעט מעל 100,000" — עד לראשית שנות השישים. מאז ואילך נרשם גידול ניכר בקהילה המוסלמית באמריקה, הן בשל הגירה נרחבת (חלקם של המוסלמים בקהל המהגרים לאמריקה מגיע ל-14%) והן בשל

התאסלמות גדלה והולכת, במיוחד בקרב השחורים. כיום אפשר למצוא קהילות מוסלמיות גדולות בניו-יורק, בלוס-אנג'לס, בשיקגו, בדטרויט, ובטולידו, שבאווהו. במחקר שנתפרסם לאחרונה דווח על 598 מסגדים ומרכזים מוסלמיים אחרים הפועלים ברחבי ארצות-הברית, ומספר המוסלמים האמריקנים נאמד "אישם בתחום שבין שני מיליון לשלושה מיליון".¹⁸ אין ספק שאומדן זה שמרני למדי. "שיעור הילודה הגבוה, מספרם הגדל של המתאסלמים והזרם הבלתי פוסק של המהגרים", כל אלה מאפשרים לנבא, לדעתו של מחבר המחקר האמור, כי "בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת ייעשה האסלאם לדת השנייה בגודלה בארצות-הברית".¹⁹

הקהילה המוסלמית ניצבת בראש אלה המבקשים לנתץ את המודל היודיאורנוצרי ואת המודל הפרוטסטנטי-קתוליי-יהודי של החיים הדתיים באמריקה. מנהיגים מוסלמים חשים, ולא בכדי, כי המודלים הללו הם אקסקלוסיביטיים וכי מעצם קיומם משתמעת השתתפות לא-שוויונית של המוסלמים בחברה האמריקנית. "אנו רוצים שארצות-הברית תתחיל להיחשב כחברה יודיאורנוצרי-מוסלמית", אמר לאחרונה סאלאם אל-מאראיאטי, דובר ועדת הפעולה הפוליטית המוסלמית, לכתב של "טיים". מוסלמי אחר אמר לחוקרים כי הוא מצפה ליום "שבו יאמרו כולם 'קתולים, פרוטסטנטים, יהודים ומוסלמים'".²⁰ שינוי שכזה אינו מרחיק לכת די הצורך לענות על שאיפותיהם של רדיקלים מוסלמים לכונן מדינה אסלאמית בארצות-הברית, ואין בו, כמובן, כדי לענות על הצרכים של מי שאמונתו הדתית אינה יודיאורנוצרי ואינה מוסלמית, אבל כוחו עמו לאשש את האנליזה הראשונית שלנו. הוזהות הדתית של אמריקה משתנה והולכת. ומכאן שהיהודים צריכים לשנות את דרך התייחסותם לדת האמריקנית.

מה ההשתמעויות של השינויים הללו ביחס ליהודי אמריקה ולזהות היהודית האמריקנית? בהתחשב בתוצאות הרלות של המאמצים הנזכרים לעיל לחזות את עתידה של היהדות האמריקנית, יסולח לי אם אלך בדרכו של הנביא עמוס ואסתפק בקביעה כי לא נביא אנוכי ולא בן נביא אנוכי. אבל פטור בלא כלום אי-אפשר, ולכן אציג עשר תמורות אפשריות שאולי יתגלו לנו בשנים הקרובות. הכל, כמובן, מבלי לשכוח את האזהרה המוקדמת בדבר הנכואות המפריכות את עצמן. מקצת התמורות הללו מתייחסות לעולמה החדש של הדת האמריקנית במובן הרחב של המלים. האחרות קשורות בצמיחת האסלאם וכמה שנגזר או יכול להיגזר מכך.

1. אין כמעט ספק כי השילוש המוכר של פרוטסטנטים, קתולים ויהודים ייאלץ לסגת מפני מעגל דתי רחב יותר. לכל המועט נצטרך לכלול בתוך המעגל הזה את המוסלמים; הדעת נותנת שיהיה עלינו להרחיבו די הצורך להקיף את מלוא המגוון של האמונות הרזוחות באמריקה ובכלל זה את הדתות המזרחיות והמערביות כאחד.

2. תדמיתה של הדת האמריקנית תצטרך להשתנות ולהסתגל בצורה טובה יותר למציאות הסטטיסטית. כתוצאה מכך, יהיה על היהודים, למרבה האירוניה, להתייזב ברמה שווה לזו של המוסלמים, לא לזו של הפרוטסטנטים והקתולים. שכן, היהודים והמוסלמים מהווים פחות משלושה אחוזים מכלל האוכלוסייה של ארצות-הברית. רמז

למה שממתין לנו מעבר לסף יכול להימצא ב"אנציקלופדיה של הדתות האמריקניות" (1978). מפרי עטו של ג'. גורדון מלטון. אנציקלופדיה זו מהימרת לחקור את "מלוא ההיקף של הדתות האמריקניות ולתאר 1200 כנסיות". הדתות השונות נחלקות בה לשבע-עשרה "משפחות", שרק עשר מביניהן קשורות בעיקר אמונות ופולחן של הדת הנוצרית. היהודים אינם זוכים בסיווג הזה אפילו למשפחה כשל עצמם. מקומם שמור להם, לעומת זאת, בחברה אחת עם מוסלמים, הינדים ובודהיסטים, במסגרת "המשפחה המזרחית והמזרח-תיכונית". לדבריו של ג'. גורדון מלטון, הצירוף הזה "מבוסס על מאפיינים משותפים, מיוחדים לבני הדתות הללו באמריקה, שאינם מפריכים את ההבדלים הבסיסיים"²¹.

3. לנוכח ההתרחקות מתפישת כור ההיתוך המשולש של הדת האמריקנית והירידה הבלתי נמנעת כמעט במעמדה של היהדות בזירה הדתית באמריקה, יצטרכו היהודים להתנסות בעשורים הקרובים במה שעבר על הזרם המרכזי של הפרוטסטנטיות בשלב מוקדם יותר של המאה העשרים: חוויה של אובדן מעמד, הכרוכה בתחושה של נישול מנכסים. דומני שנחזה בהיפוך חלקי או מלא של מגמת העלייה במעמד, שהיתה נחלת היהודים בימי התדמית הגואה של "כור ההיתוך המשולש". כתוצאה מכך יהיה על הקהילה היהודית להסתגל לקיום בצל תדמית עצמית שונה בתכלית — מתניפה הרבה פחות מכפי שהיתה.

4. כתוצאה מכל האמור לעיל, תקטן תשומת-הלב המוקדשת כיום בתקשורת ובספרי הלימוד ליהודי אמריקה. אם בשנים עברו נהנו היהודים ממנה מופרות של תשומת-לב דתית, כמעט כמו זו שניתנה לפרוטסטנטים ולקתולים, הנה עתה יהיה עליהם לקצץ בציפיות ולהתאימן לרמה ריאליסטית יותר, כמתחייב מן הממדים ומן המשמעות הממשית של הקהילה היהודית.

5. כוחם הפוליטי של היהודים עתיד גם הוא להצטמצם בשנים הקרובות. מכיוון שהפוליטיקאים מודעים לסיטואציה הדתית המשתנה והולכת באמריקה, רבים מהם נוטים פחות ופחות להאזין לאנשי השדולות היהודיות. ברי שהכוח הפוליטי באמריקה אינו רק פונקציה של מספרים; לארגון, לאינטליגנציה, לנסיון, להשתתפות ולכסף נותר עדיין משקל נכבד למדי. אבל לנוכח לחצי-הנגד מצד גורמים עוינים בפועל לאינטרסים היהודיים, אי-אפשר שלא תהיה שום השפעה לידיעה שיהודי אמריקה שוב אינם מצויים בדרגת החשיבות שהיתה להם בעבר. בעתיד הלא רחוק, יהיה על היהודים להתאמץ הרבה יותר כדי להשיג את מטרותיהם ושוב לא יוכלו לדאות את עוצמתם הפוליטית כדבר המובן מאליו.

6. ישראל עלולה להיות זו שתינזק יותר מכולם מן השינויים האמורים. הצירוף בין מעמדם המידרדר של יהודי אמריקה ובין עליית האסלאם האמריקני וההתבגרות הפוליטית של הקהילה המוסלמית באמריקה יקשה מאוד על השגת תמיכתו של הקונגרס בסיוע מאסיבי לישראל. כבר עכשיו אפשר להבחין במאמציה של ועדת הפעולה הפוליטית המוסלמית לקדם מדיניות פרו-פלסטינית. המוסלמים האמריקנים, שלמדו רבות מדרך הפעולה של השדולות הפוליטיות היהודיות, מתכוונים להגדיל את

פעילותם הפוליטית בבחירות הבאות, ומקווים לזכות ביצוג מוסלמי בקונגרס שייבחר ב-1922.²²

7. סביר שנחזה, לפחות בעשורים הקרובים, בהופעה מחודשת של הרטוריקה הקשורה בטריומפליזם דתי. דתות חדשות המופיעות בזירה האמריקנית והמושכות אליהן בני דתות אחרות מרבית להשתעשע באשליה שהעתיד שייך להן לבדן וכי הן שיביאו את האמת לכל האמריקנים ויאחדו אותן תחת קורת גג של כנסייה אחת ויחידה (או של מסגד אחד ויחיד). באורח בלתי נמנע כמעט, התקוה החסודה הזאת מעוררת להט דתי, מדרבנת את המאמינים לצאת למסעי־צלב דתיים ומסכלת מאמצים ליברליים שתכליתם לקדם הרמוניה בין־דתית. קתולים, יהודים ופרוטסטנטים מבני הזרם המרכזי יודעים מנסיונם כי כל התקוות הללו נידונות במוקדם או במאוחר לאכזב את בעליהן; המוניזם הדתי אינו עולה בקנה אחד עם הדרך האמריקנית. אבל אפשר בהחלט שזהו סוג הלקחים שכל קהילה דתית צריכה ללמוד אותם מחדש, בפני עצמה.

8. עד שנגיע לכך, עד שהלקח הזה ולקחים דומים לו אכן יילמדו, ייערמו קשיים רבים בדרך של השיחות הבין־דתיות. בעבר, היה בכוחם של מנהיגים יהודים, קתולים ופרוטסטנטים לעצב, לכל הפחות, דפוסי לתגובות גומלין. כולם למדו לעבוד את "דת האדיבות" (religion of civility), על־פי ניסוחו של ג'ון מורי קאדיה.²³ דתות שלא נכללו לפני כן בזרם המרכזי אינן מקבלות בהכרח את הדפוסי הללו, ואפשר שאפילו יבוזו להם בגלוי, בנסיבות מסוימות. די להזכיר בהקשר זה את הרטוריקה הבלתי מרוסנת של מקצת מטיפים פונדמנטליסטים או של מנהיגים מוסלמים שחורים מסוגו של לואיס פאראחאן. אם לא יקום דור חדש של מנהיגים דתיים שישא ברצון בעול הרחבת המגעים הבין־דתיים על־פני ספקטרום רחב יותר, ספק אם נוכל לצפות להתקדמות רבה בתחום הזה. סביר יותר, שהדיונים הללו יתגלו כמוגבלים מכדי להיות משמעותיים או כארסיים מכדי להיות מועילים.

9. בצד הזוהר יותר של התמונה מצויה התקוה כי עליית האסלאם והרחבת הפרמטרים של הדת האמריקנית יתרמו בסופו של חשבון להידוק היחסים בין מוסלמים ויהודים. בהתייבבם מול בעיות דתיות דומות עד כדי להפתיע בתוך חברה נוצרית בעיקרה, יהיו ליהודים ולמוסלמים כל הסיבות שבעולם לפעול יחדיו לקידום האינטרסים המשותפים שלהם. יותר מכך, הסביבה האמריקנית הנייטרלית יוצרת אפשרות לתגובת גומלין דתית בין יהודים ומוסלמים כרמה שאינה באה בינתיים בחשבון בארצות ערב או בישראל. מסיבות שכבר הזכרתי לעיל, איני צופה שום מגעים בין־דתיים רציניים בעתיד הקרוב. אבל ההיסטוריה של היחסים בין קתולים ויהודים בארצות־הברית, במאה השנים האחרונות, מלמדת כי השינוי הוא בגדר האפשר. אם נזכור את הדברים שכותב רוברט ווטנו על "דעיכת הכיתות הדתית"²⁴ בעשורים האחרונים, נוכל להעלות על הדעת, כי השיפור יתחולל מהר יותר מכפי שמקובל לחשוב.

10. אחרון אחרון, עולמה המשתנה של הדת באמריקה עשוי לדחוק ביהודים להרהר מחדש בצורה יסודית בסדר היום שלהם ובמטרותיהם לקראת השנים הבאות.

אם יתברר ליהודים כי הם עלולים לשוב ולהיקלע למעמד של מיעוט דתי, שאינו ניצב במרכז הזירה, אולי ירצו לפעול בהתאם לכך, כפי שעשו בעבר. פירוש הדבר, שהיהודים יתמקדו בראש ובראשונה באינטרסים שלהם עצמם. לאחר מכן בנושאים הקשורים במיעוטים דתיים, ורק בשלישית בבעיות הגדולות, החברתיות והפוליטיות, המדאיגות את בני הדתות הגדולות. בעבר מילאה הקהילה היהודית תפקיד חשוב ביותר כמנהיגה וכדוברת של כלל המיעוטים הדתיים באמריקה: היא עשתה יותר מכל קהילה דתית אחרת לקידום התיאוריות הכוללות של החיים האמריקניים (כור ההיתוך והפלוראליזם התרבותי) והחרות הדתית של אזרחי ארצות-הברית. היהודים, כך נדמה לי, כמעט ולא הטביעו את חותמם בעת שנמנו עם אומרי ההן של הרוב הדתי. הם גם בזבוזו משאבים יקרים על נושאים שלא יכלו לחדש בהם דבר. אם ישובו וימקדו את קדימותיהם בנושאים המטרידים קבוצות מיעוט — במיוחד בשאלה האמריקנית עתיקת היום מן של זכויות המיעוט לעומת שלטון הרוב — אפשר שיתרמו הרבה יותר ממה שעלה בידם כשהיו חלק מן ה"ממסד" הדתי. התמקדות-מחדש כזאת תחזק את הזהות של קבוצת המיעוט היהודית וגם תסייע לקבוצה זו במאמציה למנוע נישואי תערובת והתבוללות.

אני מתיר לעצמי לסיים בהרהור אחרון זה. יהודים עשו חיל בארצות-הברית גם בעבר הרחוק, בעת שנחשבו כבני מיעוט דתי מסוגם של החורכים ושאר כופרים בעיקר, וגם אחר-כך, בעת שנעשו לחלק מן הרוב הדתי, ומצאו עצמם בכפיפה אחת עם הפרוטסטנטים והקתולים, בתוך "כור ההיתוך המשולש". העובדה ששינוי חדש ממשמש ובא מחייבת אותנו לעמידה על המשמר, לאו דווקא לבהלה. לאמיתו של דבר, כבר ראינו שחלק מן ההשתמעויות של התמורה הזאת עשוי להיות לטובה. יותר מכך, טרעה מי שמניח כי יהודים הם רק אופייקטים של ההיסטוריה, המטולטלים על-ידי כוחות בלתי נשלטים. ברי שיהודים לא יוכלו לעשות כל דבר שיעלה על דעתם ביחס להיערכות-מחדש של הדת באמריקה ולעלייתו של האסלאם האמריקני, אבל דרך התגובה שלהם לאתגרים הללו יכולה גם יכולה להשפיע על מה שיקרה בהמשך הדברים. יהודי אמריקה עמדו באתגרים קודמים, חרף הנבואות הקודרות, מפני שהמנהיגים היהודים הגיבו על האתגרים הללו בדרך יצירתית — בתבונה, בתושייה ובגמישות. אני תקווה שכך ינהגו גם מנהיגינו בהווה.

- John Adams to M.M. Noah (March 15, 1819), reprinted in Moshe Davis, *With Eyes Toward Zion* (New York: Arno, 1977), p. 19; W.M. Rosenblatt, "The Jews: What Are They Coming To", *The Galaxy* 13 (January 1872), p. 60; Thomas B. Morgan, "The Vanishing American Jew", *Look* 28 (May 5, 1964), pp. 42-46; Reuven P. Bulka, *The Coming Cataclysm* (Oakville, Ontario: Mosaic Press, 1984), p. 14; see also Stephen J. Whitfield, *American Space, Jewish Time* (Hamden, CT: Archon Books, 1988), pp. 171-191
- Robert Wuthnow, *The Restructuring of American Religion: Society and Faith Since World War II* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988)
- Joseph Story, *Commentaries on the Constitution of the United States Church and State in American History* (Boston, 1987), pp. 92-93
- Robert T. Handy, *A Christian America: Protestant Hopes and Historical Realities* (New York: Oxford, 1971), p. 118
- Morton Borden, *Jews, Turks and Infidels* (Chapel Hill, NC, University of North Carolina Press, 1984), pp. 62-74; Naomi W. Cohen, *Encounter With Emancipation: The German Jews in the United States, 1830-1914* (Philadelphia, 1830-1915) (Philadelphia, Jewish Publication Society, 1984), pp. 98-100, 254-256
- Jonathan D. Sarna, *American Jews and Church State Relations: The Search for 'Equal Footing'*, (New York: American Jewish Committee, 1989), esp. pp. 4-10
- Mark Silk, *Spiritual Politics: Religion and America Since World War I* (New York: Simon & Schuster, 1988), pp. 40-53
- Silk's "Notes on the Judeo-Christian Tradition in America", *American Quarterly* 36 (Spring 1984), pp. 65-85
- בקרוב. יטען בני קראוט כי המושג יודיאורינצרי צץ. בעצם, בשנות העשרים של המאה הזאת, כחלק מתנועת "הרצון הטוב" הבינ-דתית של העשור ההוא. אני מודה לפרופ' קראוט על שהמציא לי את נוסח דבריו בטרם פרסום.
- Sydney E. Ahlstrom, *A Religious History of the American People* (New Haven: Yale University Press, 1972), pp. 8-12; R. Laurence Moore, *Religious Outsiders and the Making of Americans* (New York: Oxford, 1986); Henry W. Bowden, "The Historiography of American Religion", *Encyclopedia of the American Religious Experience*, ed. Charles H. Lippy and Peter W. Williams (New York: Charles Scribner's Sons, 1987) I, pp. 3-16
- Everett R. Clinchy, "Better Understanding", *Universal Jewish Encyclopedia* 2 (1942), p. 257; Louis Minsky, "National Conference of Christians and Jews", *ibid.*, 8, p. 114; Benny Kraut, "Towards the Establishment of the National Conference of Christians and Jews: The Tenuous Road to Religious Goodwill in the 1920s", *American Jewish History* 77:3 (March 1988), pp. 388-412; *idem.*, "A Wary Collaboration: Jews, Catholics and the Protestant Goodwill Movement" (forthcoming); Alex J. Goldman, "Alexander D. Goode", *Giants of the Faith: Great American Rabbis* (New York), pp. 311-329; Lance J. Sussman "'Toward Better Understanding': The Rise of the Interfaith Movement in America and the Role of Rabbi Isaac Landman", *American Jewish Archives* 34 (April 1982), pp. 35-51
- Will Herberg, *Protestant-Catholic-Jew: An Essay in American Religious Sociology* (Revised ed., New York: Anchor, 1960), esp pp. 256-257; David G. Dalin, "Will Herberg in Retrospect", *Commentary* 86 (July 1988), pp. 38-43
- Maxwell Abbell, "The Basic Task of the Synagogue in America", *The Torch* (Winter (1955), reprinted in Milton Berger et al., *Roads to Jewish Survival* (New York: Bloch, 1967), p. 153

- Charles H. Stember et al, *Jews in the Mind of America* New York: Basic Books, 1966), p. 77¹²
- Silk, *Spiritual Politics*, pp. 42-44, 142-146, 180¹³
- Dalin, "Will Herberg in Retrospect", p. 42¹⁴
- Wade Clark Roof and William McKinney, *American Mainline Religion: Its Changing Shape and Future* (New Brunswick, N.J., 1987), esp. p. 17; Silk, *Spiritual Politics*, J. Gordon Melton, *The*: ראה: 181
Encyclopedia of American Religions (Wilmington, NC: McGrath Publishing Co., 1978, 1985). יש להדגיש כי "חריגים" אלה, ברובם הגדול, אינם אתאיסטים מושבעים. אמריקנים רבים נוהגים כיום להגדיר את הדת בדרכים חדשות בתכלית. אוסף מרשים של נתוני סקרים בקשר ל"אמריקה הלא-חילונית" מופיע ב: Grand Richard J. Neuhaus (ed.), *Unsecular America* (Rapid, MI: Eerdmans, 1986), esp. pp. 115-158¹⁵
- Anthony B. Toth, "The Syrian Community in New Castle and Its Unique Alawi Component, 1900-1940", *Western Pennsylvania Historical Magazine* 69 (July 1986), pp. 221-239; Newell S. Booth, Jr., "Islam in North America", *Encyclopedia of the American Religious Experience*, ed. Charles H. Lippy and Peter W. Williams (New York: Charles Scribner's Sons, 1987), II, p. 725. For earlier sources, see George Dimitri Selim (comp.), *The Arabs in the United States: A Selected List of References*, Mideast Directions, bibliographies of the Library of Congress (Washington 1983)
Alix Naff, "Arabs", *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, ed. Stephan Thernstrom et al. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980), p. 132¹⁷
- Yvonne Yazbeck Haddad and Adair T. Lummis, *Islamic Values in the United States* (New York: Oxford, 1987), p. 3
של קאירול סטון — 4,644,000 מוסלמים. בגליון "ניו יורק טיימס" מ-21 בפברואר 1989 (עמ' 1) מדובר על "6 מיליון מוסלמים בארצות-הברית".
Haddad and Lumis, *Islamic Values in the United States*, p. 3
1988 (עמ' 49) מדגיש גם הוא עניין זה: "המוסלמים בארצות-הברית אמורים לעבור את היהודים ולהיעשות בתוך פחות משלושים שנה לקהילה הדתית השנייה בגודלה, לאחר הנוצרים".
Time, May 23, 1988, p. 50; Haddad and Lumis, *Islamic Values in the United States*, p. 161²⁰
- Melton, *The Encyclopedia of American Religions*, I, pp. vii-xii; II, pp. 307-354
נקל, כמובן, לבקר את הסיווג המוזר של מלטון. תיאור היהדות האמריקנית בחיבורו רווי בשגיאות כבדות, שלא לדבר על כך שהוא כולל את "היהודים למען ישו" ב"זרם המרכזי של היהדות".
Time, August 23, 1988, p. 50
22 הימים כי הוא חולם שהערבים האמריקנים ינקטו גישה רדיקלית פי כמה מזו המקובלת עליהם עתה. "הרבה תנועות לאומיות גדולות ששינו את מהלך ההיסטוריה המודרנית החלו בחרץ לארץ". כתב "האם אפשר שההיסטוריונים של העתיד יוכלו להתמקד באליטות הערביות באמריקה ובתפקידן בהפעלת המהפכה הערבית שתאחד את המזרח התיכון וחשחרר אותו הן מן הצינונות הבין-לאומית והן מן השלטון הצבאי המושחת?"
Abdo A. Elkholy, "The Arab-Americans: Nationalism and Traditional Preservations." *The Arab Americans: Studies in Assimilation* ed. Elaine C. Hagopian and Ann Paden (Wilmette, IL: Medina University Press, 1969), p. 17
John Murray Cuddihy, *No Offense: Civil Religion and Protestant Taste* (New York: Seabury, 1978)²³
- Wuthnow, *The Restructuring of American Religion*, pp. 71-99²⁴